

JEDNO STOLJEĆE OSJEČKOG SVILARSTVA (1761-1861)

Dr. Kamilo Firinger

Jedna od prvih i najvećih manufaktura u Osijeku i Slavoniji bila je osječka tvornica svile. Svilarstvo se počelo u Slavoniji razvijati već u drugoj polovici 18. vijeka, te još g. 1777. tvrdi Taube:¹⁾ »Svilarstvo je uvedeno tek g. 1761, ali se u kratko vrijeme snažno raširilo... U g. 1769. već se dobilo 17 centi čahura, a g. 1774. čak dvadeset. Još uvijek se nastavlja sadnja mladih dudova. Oko Osijeka i u čitavoj požeškoj županiji njihov je broj postao jako velik. U Osijeku postoji veliki mlin za odmatanje čahura, manji su osnovani u Vukovaru, Požegi itd.« »Svilarstvo ne spada u broj manufaktura, ono samo dobavlja sirovinu za vrlo važnu manufakturu. Godine 1777. sastalo se društvo bečkih trgovaca, koje uz carsku pomoć želi podići u Slavoniji manufakture svile. Da li će poduzeće uspjeti, podučit će nas vrijeme.«

Nije još potpuno određeno kad je osnovana prva svilana u Osijeku i kako se razvijao njen rad. Nema još posebne radnje o osječkim svilana. Obradujući razvitak manufakture Hrvatske do polovice 19. stoljeća tek uzgred ih spominje na više mjesta dr Rudolf Bičanić u svojoj knjizi »Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860)«²⁾ iskorišćujući iscrpno svu literaturu koju je mogao pronaći. U posebnom poglavlju obradio je osječke svilane dr Kamilo Firinger u raspravi »Počeci manufakture i industrije u Osijeku«³⁾. Rasprava je pisana na temelju podataka nadenih u arhivu gradskog poglavarstva u Osijeku i u osječkim vjerskim matičnim knjigama.

Prema djelu F. Eckhardta »Bečka dvorska gospodarska politika u Mađarskoj za vrijeme Marije Terezije« (Budapest 1922, str. 31, 32) osječka je svilana osnovana g. 1765. Eckhardt tvrdi »u Osijeku je g. 1765. djelovao talijanski stručnjak Solenghi, koji je prvi proizveo 165 funti svile. Godine 1769. proizvedeno je toliko svile da je svilana imala zaradu od

- 1) F. W. v. Taube, »Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthums Syrmien«, Leipzig, 1777, I, str. 28, 29, II, str. 22«.
- 2) Dr. Rudolf Bičanić, »Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860)«, Zagreb, 1951, JAZU, str. 146-155, 173, 458.
- 3) Dr. Kamilo Firinger, »Počeci manufakture i industrije u Osijeku«, »Osječki zbornik« br. VI, Osijek 1958, str. 149-165. Izašlo je i kao posebni otisak. U ovoj su raspravi iscrpivo obrađeni svi podaci što se nalaze u arhivu gradskog poglavarstva u Osijeku do g. 1835, poslije te godine samo djelomično, a budući da je uz svaki navod u toj raspravi naznačen broj odnosno gradskog spisa navode se u ovoj radnji samo brojevi onih spisa koji su sada prvi put upotrebljeni.

3.000 forinti.«⁴⁾ Ovo bi nadopunjavala tvrdnja dra Bićanića⁵⁾ »da je za započinjanje državnog svilarstva u Osijeku Marija Terezija dala g. 1763. svotu od 6.000 forinti.« Bilo bi ipak potrebno sve ovo uskladiti s navodima Taubea da se g. 1777. sastalo društvo bečkih trgovaca koji su uz carsku pomoć željeli podići u Slavoniji manufakture svile.

U arhivu gradskog poglavarstva o svemu tome nema nikakvih podataka. Nešto podataka o Solenghiju nalazimo u matičnim knjigama rkt. župe Osijek Gornji grad. Prvi put spominje se on 16. II 1767. bez oznake zanimanja. Toga se dana udovac Karlo Solengy oženio udovom Marijom Margić. Kod rođenja sina Antuna, 17. IV 1768, zabilježeno je ipak da je nadzornik svilenih čahura (Inspector Bombycum), a kad mu je sin za dva tjedna umro, zapisan je kao svilarski nadzornik. Nakon smrti žene Marije oženio se 6. IX 1770. Katarinom Horvatović i upisan je također kao carski svilarski nadzornik (S. Caes. Maiestatis Sericeus Inspector). Nadzornički naziv prati ga i dalje. Kad mu se 9. II 1774. rodio sin Ivan, upisan je još uvijek u maticu kao svilarski nadzornik (S. D. Carolus Solenghy, artis sericeae Inspector). U gornjogradskim matičnim knjigama nalazimo također da se 24. VI 1773. ženio Joannes Franciscus Andreas Manzoli iz Tirola, sada u Gornjem gradu vježbenik svilane.

Prema dosadašnjim istraživanjima svilarstvo se u osječkim gradskim protokolima prvi put spominje u Knjizi prijepisa korespondencije tvrđavske komorske gradske općine 16. XI 1774, kada je posve uzgredno zabilježeno pro Memoria da se nije mogao sastaviti inventar bankrotiranog donjogradskog grčkog trgovca Tome Hadžića, jer je trgovac Georg Planck sada zaposlen, »s računom svilogojstva koji je na sebe uzeo« (mit der auf Sich habenden Seiden Cultur Rechnung«). Tek u g. 1786. imademo izravni dokaz, jer je u Knjizi fasija za Gornji grad upisana tvornica svile (Seiden Fabrick) s kuhinjskim vrtom od 343 hvata te dvorištem koje nije izmjereno. Od tvorničkog se osoblja kao prvi u gradskom zapisniku od 31. VIII 1796. spominje Albert Calderoni, filatorski svilarski majstor (Seiden Filator Meister), jer je g. 1795. u Gornjem gradu kupio na dražbi kuću Kate Martić. On se doduše spominje još i g. 1793. kao zastupnik djece Krvarić, ali se ne navodi njegovo zanimanje. Dalji podatak bila bi zabilježba od 9. XI 1797: »Na molbu g. Ivana Manzoly te potvrdu c. kr. svilarskog ureda (k. k. Seiden Bau Amt) da g. Manzoly mora urediti svoju kuću za filatorij zabilježuje se da je stanaru Adalbertu Braučeku danas naloženo da ima što prije odstraniti ono što ima u kući.« Gradsko je poglavarstvo nadalje bilo pozvano da podigne dudinjak, što nije prihvaćeno, već je na sjednici od 4. IV 1797. zaključeno da to nije potrebno, budući da u tri osječka grada ima toliko dudova da se njihovo lišće ne može potrošiti. U osječkim gradskim spisima toga razdoblja nalazimo izvornu ispravu od 20. VII 1787. kojom nadzornik svilogojstva (Seidenbau Inspector) Ivan pl. Sappl kupuje livadu od I. G. Ruške.⁶⁾

Što se tiče organizacije svilarstva s obzirom na poteškoće s otkupom čahura svilenih buba od strane privatnih trgovaca, preuzevši taj otkup u svoje ruke vršila ga je od g. 1763. do g. 1826. država preko naročitih or-

4) Bićanić, n. d. str. 458

5) Isto, str. 173

6) Firinger, n. d. str. 150, 151

gana za svilarstvo, nakon čega su se čahure prerađivale u filandama, svilanama, u kojima su se u primitivnim kotlovima otapale i gušile ličinke, zatim se odljepljivale nití te otpredale u sirovu svilu. Ugarska dvorska komora organizirala je u svakoj županiji po jednog svilarskog nadzornika. Ovaj je preko svojih povjerenika kupovao svilene čahure, koje je onda država prerađivala u sirovu svilu u vlastitoj režiji.

Za čitavu ugarsku polu austrijske carevine na čelu svilarstva bilo je Vrhovno komorsko nadzorništvo svilogojstva u Osijeku (Supremum Cameralis Serici Culturae Inspectoratus Officium Eszekiensis), pod koje su spadali svi svilarski uredi u zemlji. O ustrojstvu svilarstva imamo podataka u raznim tadašnjim službenim šematizmima, pa je tako g. 1819. iskazan ovaj sastav osječkog svilarskog nadinspektorata:

vrhovni inspektor Ivan Sappl, predsjednik suda virovitičke županije,
blagajnik Ivan Szolenghy,
kontrolor Josip Lebanović,
Filatorski majstor Adalbert Calderoni.

Na području osječkog svilarskog nadinspektorata djelovali su kao svilarski predstavnici: majstor odmatanja u Starom Budimu, 8 komorskih distriktualnih podinspektora (Bjelovar — Josip Chailly, Zagreb — Ignac Szuttor, Varaždin — Sigismund Sappl, Stari Budim, Križevci — Ladislav Jurinić, Gjur, Raczkeve, Szekszard) i 5 komorskih distriktualnih kuratora (Apatin — Pavao Turković, Virovitica — Josip Čuršić, Požega — Ivan Matić, Palanka — Matija Bertić, Vukovar — Matija Užarević).⁷⁾

Otkupne je cijene svakog proljeća određivala Ugarska dvorska komora koja je u 18. stoljeću imala monopol otkupa svilenih čahura. Od g. 1801. ona doduše više nije imala monopol otkupa, nego je svatko mogao otkupljivati svilene čahure, ali je komora morala od svakog proizvođača otkupljivati čahure po najmanjoj određenoj cijeni. Taj je otkup i prvu preradu svile vršila komora u svojoj režiji, ali ih je katkad davala u zakup i pojedinim trgovcima. U tom su slučaju postizavane više cijene, stoga je g. 1827. usvojen sistem zakupa. Ugarska je komora na 10 godina sklopila ugovor s bečkim privilegiranim veletrgovcima Isakom Hofmannom i Lazarom G. Goldsteinom. Ti su se bečki trgovci obvezali da će u svim županijama i u Vojnoj granici otkupljivati sve ponuđene količine svilenih čahura za službeno određene cijene. Proizvođači međutim nisu bili vezani na bečke zakupnike te su svoje čahure mogli prodavati svakom tko ih je htio kupiti. Svakom je također bilo slobodno baviti se kupnjom, prodajom i preradom svile. Država se obavezala da će se brinuti za kulture dudova te je zakupnicima predala na iskorištavanje sve svoje filande i postrojenja. Bečki su zakupnici uložili znatni kapital u svilarstvo, unaprijedili kulture dudova, popravili i proširili filande i uveli strojeve i modernizirali čitava postrojenja. Filatorij u Osijeku podigli su na znatan tehnički stupanj. Držali su zakup svilarstva od g. 1827. do g. 1846, u vrijeme njegova najpovoljnijeg perioda u Hrvatskoj i Slavoniji.⁸⁾

U Hrvatskoj i Slavoniji bilo je mnogo svilana za prerađivanje čahura svilenih buba u sirovu svilu. G. 1783. desetak filanda, po jedna u svakoj

7) »Calendarium in usum ecclesiae R. Catholicae« za g. 1819., Budim, štamparija ugarskog sveučilišta, str. 190

8) Bičanić, n. d. str. 149-151

županiji i graničarskoj pukovnici, ali g. 1841. bilo ih je već 46. Od toga u građanskoj Slavoniji 18 (Osijek 7, po dvije u Đakovu, Virovitici, Požezi i Vukovaru, a po jedna u Cerniku, Irigu, i Trpinji), a u Vojnoj granici 11 (Nova Gradiška, Oriovac, Podvinje, Mořović, Golubinci, Stara Pazova i Zemun, a po dvije u Vinkovcima i Mitrovici). Sjedišta tih filanda bila su ujedno i sjedišta proizvodnje svile. Od tih su filanda neke bile prilično velike. Najveća je bila u Osijeku sa 50 velikih kotlova zatim u Gradiški sa 64, Mitrovici sa 46, i Vinkovcima sa 32 kotla. Najveći dio filanda bio je u državnom vlasništvu, ali one nisu bile najvećih kapaciteta. Državne filande bile su dane u zakup zakupnicima Hofmannu i Goldsteinu za 4 forinta po kotlu, a kasnije je zakupnina povećana na 7 forinti. S jačanjem proizvodnje i privatnom konkurencijom podigle su se i mnoge privatne filande. Tako su u Slavoniji g. 1845. zakupnici Hofmann i sinovi imali 3 filande s 86 kotlova, a privatnici 15 filanda s 218 kotlova. Rad u svilanama trajao je po 50 dana na godinu.⁹⁾

Izrađena sirova svila prerađivala se sukanjem u predivo i u svileni konac u tvornicama svile, filatorijama. U Hrvatskoj i Slavoniji bio je samo jedan veliki filatorij, u Osijeku. Po dru Bićaniću »u njemu je radilo g. 1845. 280 radnih sila, od toga oko 200 djevojaka stručno izobraženih za taj posao. Filatorijum je proizvodio 1845. g. 42 cente čiste prerađene svile, kojoj je preradom povećana vrijednost za 8.290 forinti. Osječki je filatorijum imao 2 vitla, 5 strojeva za motanje, 164 kolovrata i veliki mlin za pogon. Pored osječkog filatorija bila su pod kraj 18. stoljeća još dva manja u Požezi i u Vukovaru«, a i u Bjelovaru.

Ukinuće kmetstva u g. 1848, gubitak Lombardije, gdje se prerađivalo devet desetina naše sirove svile, zatim bolest dudova svilca koja se kod nas pojavila g. 1855. uništili su naše svilarstvo, pa se u Slavoniji, našem najjačem proizvodnom području, proizvodnja sirove svile kretala tako, da je g. 1783. proizvedeno 282 cente, 1840 g. 867 centi, 1854, g. 268 centi, a 1859. g. 61 centa, tako da je osječki filatorij prestao sasvim raditi g. 1861.¹⁰⁾

O osječkom svilarstvu, osječkim svilanama odnosno odmotanicama-filandama i o osječkoj tvornici svile— filatoriju te njihovu osoblju nalazimo razmjerno mnogo sitnih podataka po raznim spisima osječkog gradskog poglavarstva, iz kojih možemo ukratko utvrditi ovo¹¹⁾:

U popisu javnih zemljišta na području grada Osijeka sastavljenom g. 1809. nalazi se i zemljište tvornice svile (Area Fabricae Sericeae, Fabrica Filatoria) s površinom od 151 č. hv., zatim na zemljištu virovitičke županije dva dudinjaka, jedan prema Tvrdavi od 673 č. hv. i jedan prema Retfali od 1.220 č. hv.

G. 1811. dobio je praktikant svilarstva Josip Kovačević od podžupana virovitičke županije Antuna Adamovića nalog da osječkim građanima podijeli tisuću dudovih stabala.

Inspektor Kraljevskog osječkog inspektorskog ureda za svilogojstvo (Esseger k. Seidenbau Inspectorat Amt) Ivan Sappl šalje g. 1812. dopis osječkom gradskom poglavarstvu o potrebi sadnje dudova i zabrani njihova uništavanja te o unapređenju svilarstva. U gradu je bilo čitavih

9) Isto, str. 152-154

10) Isto, str. 154-155

11) Firingner, n. d. str. 153-165

drvoreda dudova pa je nadglednik dudovih nasada Kovačević g. 1813. predložio gradu da će dati dvanaestogodišnja dudova stabla da se njima nadopuni drvored koji vodi iz gornjeg grada u Tvrđavu. Svilarški je uređ stajao u najužoj vezi sa svilarškim ustanovama, te inspektor Sappl izdaje g. 1814. svjedodžbu da je bravarski kalfa Perka 18 mjeseci obavljao sve bravarske poslove u kući inspektorata za svilogojstvo, u predioni svile (Seiden Spinnerey) i u filatoriju.

Glede smještaja osječkih svilarških ustanova saznajemo iz spora g. 1817. nastalog radi kanalizacije, tj. da su one stajale na najvišoj tački Duge (Strossmayerove) ulice, kod Rokove (Anke Butorac) ulice.

Donekle nam pregled o svilarškim ustanovama daje popis osječkog pučanstva izvršen g. 1814. Popis je proveden po kućanstvima, ali nije potpun, jer njim nije obuhvaćeno plemstvo ni vojno osoblje. U kući broj 268 Gornjega grada, filatoriju (Serici Filatorium) stanovao je inspektor filatorija Albert Kalderoni, u kući broj 269, tvornici svile (Fabrica Serici) Simeon Resh. Od osoba koje imaju veze sa svilarštvom nalaze se u popisu blagajnik svilarškog inspektorata (Serici Inspectoratus Contraagens) Ivan Miksh, umirovljeni inspektor filatorija Ivan Mansoly, nadzornik dudova Josip Kovačević, upravitelj tvornice svile (Serici fabricae actionum ductor) Ivan Solenghi, svilarški vježbenik (Serici practicans) Josip Lebanović i inspektor tvornice svile u Vukovaru Matija Bertić. Sappl nije nigdje zapisan, jer je bio plemić. Ivan Solenghi rođen je g. 1774, pa je prema tome sin prvog ravnatelja svilane Karla Solenghija.

U svom nastojanju oko promicanja svilarstva Ugarsko je namjesničko vijeće izdalo veliki broj naredaba i tiskanih okružnica. U okružnici od 2. IV 1822. opširno je razradilo organizaciju rada, izdalo odredbe o nagradama, naložilo da propagandu svilarstva imaju provoditi učitelji i predstavnici svih vjeroispovjesti, da je treba razviti po školama, određen je djelokrug rada trojice komorskih inspektora svilarstva: u Osijeku, Temišvaru i Budimu. Stavilo je također upit koliko treba primjeraka novog izdanja čuvene knjige opata Mitterbachera o svilarstvu štampane u pet jezika, a koje je trebalo razdijeliti po školama. Gradsko je poglavarstvo zatražilo sto primjeraka, od toga 40 na njemačkom, 40 na »slavonskom« i 20 na »srpsko-ilirskom« jeziku.

U takvom nastojanju postavila je g. 1822. Ugarska dvorska komora pomoćnog učitelja kod gornjogradske Narodne škole Josipa Edingera za drugog praktikanta osječkog svilarškog ureda, a gradska je općina opet sa svoje strane izabrala stalni odbor za unapređenje svilarstva sa senatorom Tomom Stijićem na čelu, zaključila odijeliti gradski dudinjak (»varoški dudik«, »Dudagarten«) od županijskog i postaviti gradskog nadzornika dudova s godišnjom plaćom od 100 forinti. Za tu je službu predložio Matija Lucić, koji je već tri godine služio kod osječkog svilarškog ureda kao besplatni vježbenik svilarstva. Svjedodžbu o njegovoj službi potpisali su računovođa svilarstva Baltazar Karaturović i kontrolor Franjo Neypar. Uz ostale predao je g. 1823. naknadnu molbu i Josip Lebanović, kojemu je nadinspektor svilarstva Valentin Matija Sporer izdao svjedodžbu da služi 19 godina kod Kraljevskog višeg komorskog ureda svilogojstva. (Königliches Kammeral Seiden Bau Ober Amt) u Osijeku u svojstvu prvog plaćenog praktikanta svilogojstva. Virovitička je županija također imala u Osijeku svojeg nadzornika dudova. Takvim je g. 1825. bio Josip Klemar, prijašnji županijski poručnik, a poslije toga kastelan.

Novi odsjek u životu osječkog svilarstva počinje g. 1827, kada prvi put nailazimo u gradskim spisima na novu ustanovu i nova imena. Dne 21. XII 1827. predaje molbu za uknjižbu Bernhard Lichtenstein, punomoćnik Društva za zakup svilarstva (Seidenpachtungs Gesellschaft). Samo ovo društvo javlja se prvi put 20. IV 1828. S potpisom »Za Hofmanna i sinove c. kr. privatni veletrgovci i kontraenti nakupa svilenih čahura B. Lichtenstein« (Pr. Hofmann & Söhne k. k. priv. Grosshändler und Contraenten in Seiden Galleten Einlösung B. Lichtenstein) javlja se da su potpisani doveli iz Italije ljude s najboljim praktičnim znanjem o uzgoju dudova i dudova svilca. Jedan od njih gojit će svilene bube u zgradi tvornice svile. Ovi će ljudi nastojati odvratiti proizvođače od dotadašnjeg pogrešnog načina uzgajanja svilenih buba i praktički im pokazati kako se ima postupati s dudovima. Moli se stoga gradsko poglavarstvo da uputi gradskog nadglednika nasada da preuzme sjeme talijanskih dudova određeno za dudinjak i javno objavi postojanje ove ustanove.

G. 1828. javlja se Lichtenstein kao »opunomoćeni ravnatelj tvornice gospode Hofmann i Goldstein«, a te se godine ponavlja i spor zbog kanalizacije. Taj je spor trajao dugo vremena. Zakupci su se čak žalili na Ugarsku dvorsku komoru. U čitavom natezanju zanimljivo je samo nešto oskudnih podataka o samoj tvornici i o njenom smještaju. Tako se npr. tvrdi u zapisniku gradske komisije od 9. I 1829. da će odvratni smrad što ga tvornički otpaci uzrokuju u otvorenom jarku postati još i gori »jer je mjesto 24 u tvornicu dopremljeno 48 kotlova koji su već izgrađeni.« Uostalom još 17 godina kasnije, 13. VIII 1836, pozivajući se na haranje kolere i na smrad, traže susjedi oko tvornice da tvrtka kao zakupnik osječke tvornice svile izgradi odnosno pokrije otvoreni jarak koji kroz kanalsku uličicu vodi od Njemačkog u Dugi sokak.

Novi je uprava svilane kao predstavnik inostranog velepoduzeća smatrala svojom dužnošću reprezentirati, pa kad je o Novoj godini 1829. i u Osijeku namjesto novogodišnjeg čestitanja provedeno skupljanje priloga u korist gradske ubožnice i poljepšanja kazališta, najveći su prilog dali predstavnici svilane. Tvrtka Hofmann i sinovi dala je 5 forinti, a B. Lichtenstein kao ravnatelj tvornice svile 3 forinta. Prigodom careva rođendana predaje iste godine tvrtka gradskom poglavarstvu radi podjele siromasima čak 50 forinti. Prigodom skupljanja za pogorele 108 kuća izgorjelih u Gjuru (Raab) dao je Bernhard Lichtenstein, Seidenfabrique Director, »geboren in Raab«, 25 forinti, a g. 1813. prigodom skupljanja za postradale od kolere najveći doprinos od 50 forinti dala je tvrtka Hofmann i sinovi.

Da dobiju što više robe, zakupci su se služili propagandom. G. 1834. šalje tvrtka Hofmann i sinovi gradskom poglavarstvu 45 primjeraka djela »Uvod u svilogojstvo za ugarskog poljodjelca«. U dopisu piše da ga je napisao član njihove tvrtke (Associé) Emanuel Hofmann i da su radi besplatne razdiobe na vlastiti trošak tiskali 10.000 primjeraka u 5 jezika. Ako poslani broj ne bi dostajao, mole da ih obavijeste o tom i u kojem bi jeziku bila djela potrebna, pa će izdati i drugu nakladu. Nije vidljivo u kojem su jeziku bili primjerci poslani u Osijek.

Iako su zakupničku upravu predstavljali tuđinci bez ikakve veze s ovom zemljom i njenim narodom, karakteristično je da su oni kao okretni trgovci željeli pokazati svoju naklonost i prema novim snagama, koje će

u budućnosti doći do važnosti. U vrijeme kada je ilirski narodni pokret tek počeo pokazivati prve znakove postojanja i kada u gradu još nije predstavljao nikakvu vidljivu snagu, g. 1841. prigodom javnog sakupljanja priloga za osnivanje Ilirskog narodnog kazališta u Zagrebu određenog od osječkog gradskog poglavarstva najveći je prilog od dvanaest i po forinti u Osijeku dala svilana, a slijedeći osječki priloz i iznosili su 10 forinti i dva i pol forinta.

Dne 2. XII 1829. predaju oba zakupnika, Hofmann i sinovi i L. G. Goldstein, c. kr. veletrgovci kao zakupnici otkupa svilenih čahura molbu da im poglavarstvo izda pismenu svjedodžbu o njihovom radu, budući da su prošle tri godine otkako su od erara preuzeli otkup i obradu svilenih čahura. Gradsko je poglavarstvo takvu svjedodžbu izdalo i istaklo »da je nacionalna industrija svilogojstva od vremena ovog zakupa u svemu oživjela«.

S obzirom na pritužbe zbog otkupa čahura odredilo je g. 1829. Ugarsko namjesničko vijeće stroge propise za zakupnike otkupa i od gradskog poglavarstva tražilo da podnese pregled o uspjehu otkupa u posljednje dvije godine. Gradsko je poglavarstvo na to na primljenom tiskanom obrascu poslalo traženi pregled, prema kojemu su na području grada Osijeka vojničke godine 1827. otkupljene 574 libre (funte) svilenih čahura, za koje je primljeno 212 forinti, a 1828. g. 826 libri, za koje je primljeno 315 forinti, pa je na taj način u g. 1828. nastao porast od 252 libre i primljeno je više 103 forinta. U g. 1828. otkupljeno je od toga 562 libre čahura dobre i srednje kakvoće, za koje je primljeno 256 forinti i 36 novčića, dok je čahura najniže kakvoće otkupljeno 264 libre, za koje je primljeno samo 59 forinti i 15 novčića. Iz predanih godišnjih izvještaja, ukoliko su oni bili tačni, vidi se najprije napredak u proizvodnji svilenih čahura, a od g. 1830. nazadak. Zanimljivo je da su g. 1831. zakupnici preradili samo 167 libara u vrijednosti od 54 F 55x, a privatnici 166 libara u vrijednosti od 56 F 19x. Od g. 1834. stanje se počelo popravljati. God. 1842. (Reg. 1803/1843) otkupljeno je 2.697 funti čahura za 1406 forinti, što je s obzirom na 1866 funti kupljenih u g. 1841. za 786 forinti značilo porast od 831 funte i njihove protuvrijednosti od 620 forinti. U poglavarstvenom izvješću nije navedeno tko je proizveo ove čahure. Prema istodobnom izvještaju bilo je g. 1842. u gradu 7600 dudovih drveta izraslih iz domaćeg sjemena, budući da nije bilo stranog, plemenitijeg sjemena. Od toga bilo je nekalamljenih stabala 3000, a mladica 4600. Prema g. 1841. značio je ovaj broj porast od 500 komada dudova.

Za g. 1843. javljen je također službeni porast od 912 dudova i 1842 sadnice, sve iz domaćeg sjemena, jer stranog plemenitijeg sjemena nije bilo, tako da bi koncem g. 1843. bila u Osijeku ukupno 1054 duda (Reg. 2101/1844). S obzirom na takav uspjeh predložio je 16. VII 1844. (Reg. 2103) senator Krmpotić kao predsjednik odbora za svilogojstvo za godišnju nagradu od 50 dukata, raspisanu od zakupnika svilarstva Hofmanna i sinovi za onog koji se u g. 1843. najviše istakao u sadnji dudova, na prvom mjestu njemačke i slavonske vodeničare (»njemačkim« vodeničarima nazvani su vodeničari koji su radili s modernim »njemačkim« vodenicama na finu meljavu -Beutel Mühle-, a »slavonskim« vodeničarima oni koji su radili sa starinskim domaćim vodenicama -»Mola illyrica«- na grubu meljavu -Flach Mühle-; u cehu ilirskih vodeničara doista nije bilo

Nijemaca, dok je u cehu njemačkih vodeničara bilo podjednako Hrvata, Srba i Nijemaca, — Dr. Kamilo Firinger »Počeci manufakture i industrije u Osijeku«, str. 146), jer su uz Dravu posadili 104 duda. Na drugom mjestu predložio je mjesne grobare s obzirom na 120 dudova zasađenih na grobljima. U bilješci je nadodao da su i mnogi privatnici zasadili veći broj stabala, te je g. 1843. u Osijeku zasađeno 1050 dudova.

I za g. 1843. javljen je porast otkupa. Kupljeno je 3968 libri čahura za 1629 forinti, što bi prema g. 1842. značilo novi porast od 1271 libre u vrijednosti od 223 forinta. (Reg. 2102/1844.).

Iako je gradsko poglavarstvo bečkim zakupnicima izdalo lijepu svjedodžbu, njihovi međusobni odnosi nisu uvijek bili suviše srdačni. To se vidjelo kod pitanja tvorničkog kanala, a bilo je sukoba i kod oporezovanja. Na sjednici gradskog izabranog zastupstva od 2. VII 1830. pročitani su izvještaji da zakupnici tvornice svile ne rade u ime Ugarske dvorske komore, već u svoje ime, na što je zaključeno da kao svi ostali imaju i oni za svaki kotao plaćati u gradsku blagajnu po jednu forintu. Protiv toga su zakupnici dali predstavku gradskom poglavarstvu i žalbu Ugarskoj dvorskoj komori stavljajući se na stajalište, da po ugovoru imaju jedino plaćati Ugarskoj dvorskoj komori paušalno 4 forinte po svakom kotlu, pa da se ne može od njih tražiti da vrše i druga plaćanja. Iako zaključak o oporezovanju nije imao s tim nikakve veze, zakupnici su u svojoj žalbi upozoravali Dvorsku komoru da gradsko poglavarstvo, namjesto da dudinjake upotrebljava za umnožavanje dudova, smatra ih granom privrede i daje u zakup.

Prestanak prijašnjeg monopolističkog položaja carske komore osjetio se na taj način što su se i drugi bacili na svilogojstvo, odnosno na preradu svilenih čahura. U literaturi se spominje »svilar Franjo pl. Ivanošić u Osijeku, koji radi od g. 1828. i proizvodi u 16 kotlova 900 do 1000 funti sirove svile vrlo dobrog kvaliteta, poznatog na bečkom tržištu«, a kudikamo više podataka daju spisi osječkog gradskog poglavarstva. Već 25. IV 1828. predaje mu molbu gornjogradski trgovac Ivan Stijić, brat gradskog senatora Tome Stijića, da mu se dopusti podići malu »fabriku« za odmatanje svilenih čahura s nekoliko kotlova na kraju njegova vrta u Kapucinskoj ulici, uz tadašnju županijsku zgradu.

Za neke od njih saznajemo samo neizravno. Tako 4. V 1830. predaje gradskom poglavarstvu molbu Rozalija Krmpotić, supruga gradskog senatora odnosno kasnijeg suca, da joj se uz dva jamca iz kakve zaklade podijeli zajam od 3.000 — 4.000 forinti za unapređivanje njene novopodignute svilane. Zajam je tražila na pet mjeseci, za koje će vrijeme prodati svilu što će je izraditi.

Skoro istodobno, 9. VI 1830, predaje molbu »c. kr. privilegirani veletrgovac Herrmann Tedesco u Beču po punomoćniku L. C. Marchesani«, jer želi u Osijeku otkupljivati svilene čahure i odmatati svilu. U tu svrhu je, veli, već iznajmio kuću u Gornjem gradu. Poglavarstvo je traženu dozvolu izdalo s time da za tu godinu za 48 kotlova plati 48 forinti. Molitelj međutim nije bio voljan plaćati gradu porez. Zamolio je Bernharda Lichtensteina, »agenta« tvrtke Hofmann i sinovi, da posreduje kod grada, a kad je pismeno pozvan na plaćanje, tražio je da mu poglavarstvo otpusti polovicu pristojbe »jer bi bilo protivno dobrohotnim namjerama države ako bi se takvim teškim nametima kočila odvažnost poduzetnika

za ovakve poslove, namjesto da ih liberalnim postupkom ohrabruju. Gradsko poglavarstvo nije htjelo ništa popustiti, te se radi isplate obracalo i na bečki gradski magistrat. Plaćen je taj iznos tek god. 1834, ali se iz gradskih spisa ne vidi da li je za kasnije šta traženo i plaćeno. Čini se da je Tedesco uskoro prestao u Osijeku raditi.

Sljedeći na koga nailazimo je Rafael Bovara. U molbi od 9. IV 1834. piše on da već više godina vodi trgovinu svile komorskih zakupnika otkupa svilenih čahura Hofmann i Goldstein te namjerava sam za sebe voditi u Osijeku takvu trgovinu, naime kupovati čahure i u kotlovima odmatati svilu. Moli stoga da mu uz određena podavanja gradu dopusti podići predionicu svile sa 10 — 20 kotlova, kakvu je prije dvije godine imao Tedesco iz Beča. Njegove predioničke peći, u koje će biti uzidani kotlovi, bit će sigurne protiv požara, pa predlaže nacrt i moli da se izvrši povjerenstveni očevid. Priložio je svjedodžbu o dobrom ponašanju za vrijeme svog šestogodišnjeg boravka u Osijeku i svjedodžbu B. Lichtensteina »opunomoćenog ravnatelja tvornice svile c. kr. privilegovanih veletrgovaca Hofmann i sinovi u Beču«. U njoj se potvrđuje »da smo potpuno i doista zadovoljni s radom koji je isti šest godina vršio u našem filandinu kao i filatoire-u«, »te ga imademo samo hvaliti«. Ovu je svjedodžbu u Beču supotpisala »s veseljem« i sama bečka tvrtka. Do osnivanja te predionice došlo je dakle njenim pristankom. Gradsko je poglavarstvo odredilo da se za svaki kotao ima plaćati po jedan forint i 4. XII 1834. izvješćuje gradski nadbлагajnik da je za 16 kotlova Rafaela Bovara primio 16 forinti, koje je za nj platio njegov prijatelj Ivan Friedberg.

U spisima osječkog gradskog poglavarstva ima mnogo podataka o svilogojstvu u Osijeku, o gradskim dudinjacima, o nadglednicima dudova i o ogorčenim borbama za to mjesto, o gradskom odboru za svilarstvo, o statistici itd. Među važnijim predmetima ipak je potrebno spomenuti izvješće tadašnjeg gradskog suca Krmpotića, što ga je 20. III 1831. podnio gradskom poglavarstvu na osnovu okružnice Ugarskog namjesničkog vijeća od 2. IV 1822. U izvješću se tvrdi da se sada, pošto je počevši od g. 1827. uz bečke zakupnike Hofmann i Goldstein i drugima dopuštena prerada svile, svake godine više svile proizvodi i izvozi u Beč i Peštu. Tako je ove godine osim komorskih zakupnika Tedesco proizveo 15 centi. Budući da se prema carskim naredbama imaju predložiti za nagradu oni koji su se najviše istakli u svilogojstvu, predlaže se za takvu nagradu: 1. Rozalija Krmpotić rođena Vragassy, koja je sadeći dudove ishranila velikim brojem prelaca te proizvela više centi čahura najbolje kakvoće, pa ih vlastitim strojevima odmatala. Kupovala je čahure i od drugih proizvođača te ih u svojim kotlovima odmatala, i više centi prodala u Beč i Peštu. 2. Od kupljenih čahura u većoj je količini provela odmatanje gospođa Katarina Ivanošić, prije udova Brigovac. 3. Na slični je način proizvodio u većoj količini Ivan Stijić. 4. Hrane svilene bube i odmataju čahure u manjoj količini Ana Mohl i Ana Winkler.

Osobni se odnosi između predstavnika tokom vremena nisu popravljali, već su se pogoršavali. Tome će biti razlog međusobna konkurentska borba do koje je došlo poslije osnivanja novih privatnih svilana, uslijed čega su jedni počeli smetati drugima. U toj su borbi uz to s obzirom na rodbinske veze pojedini magistratski činovnici imali svoje vlastite račune. Dne 2. VII 1836. predaje senator Krmpotić prijavu protiv vlasnika

male svilane Pavla Goretića. Ponajprije optužuje da je »Haebreus Lichtenstein« kao direktor zakupnika u vrijeme kada se skupljaju čahure i ove godine postavio pred ulaz u Donji grad dva čovjeka da dočekuju ljude i kupuju čahure. Kao predsjednik odbora za svilarstvo on je to zabranio, a kad po nalogu Lichtensteina ljudi nisu htjeli otići, poslao je gradskog redara da jednog od njih dovede u gradsku kuću, na što se umiješao Goretić, spriječio odvođenje i grubo vrijeđao gradske redare. Bit će da je kod opće zategnutosti igrala neku ulogu i osoba direktora Lichtensteina, jer se navodi u izvještaju da je poslije došao činovnik svilane Friedberg i nastojao na pomirljiv način izgladiti sukob.

Prigodom desetogodišnjice ugovora o otkupu svilenih čahura sklopljenog g. 1827. između kraljevskog erara i bečkih veletrgovaca, a kojemu je ugovoru rok istjecao 1. I 1837, pozvalo je Ugarsko namjesničko vijeće okružnicom od 2. XII 1834. sva poglavarstva da izvijeste o stanju svilarstva i da li je desetogodišnje poslovanje zakupnika bilo na korist ili na štetu, odnosno da li je već došlo vrijeme da se svilogojstvo potpuno ostavi u privatnoj industriji, pa da joj erar prepusti svoje zgrade i pribor, koje je ovaj put bio predao bečkim zakupcima. U ime gradskog odbora za svilogojstvo izvjestio je predsjednik toga odbora senator Krmpotić 30. X 1835. da su prema izvavi ravnatelja Lichtensteina zakupnici Hofmann i Goldstein preuzeli osječku kraljevsku tvornicu sa 18 kotlova za odmatanje (deglomeratoria aheni), koji su broj povećali sa 28, tako da je sada u njoj 46 kotlova. Za vrijeme tog zakupa privatnici su podigli slijedeće tvornice za odmatanje čahura: Rozalija Krmpotić sa 16 kotlova, Gabriel Stanišić sa 16 kotlova, Katarina Ivanošić sa 12 kotlova i Pavao Goretić sa 2 kotla. Podignute su dakle 4 tvornice sa 46 kotlova. Koliko mu je poznato bit će slijedeće godine još više privatnih kotlova. Iz toga da se može zaključiti: onako kako je industrija privatnika za vrijeme zakupa daleko premašila količinu koju je prije zakupa proizvelo komorsko svilarstvo, tako će po isteku zakupa, kada zakup budu zamijenili privatnici i kada bude uklonjena smetnja zakupa, oni nadmašiti broj kotlova koji sad imaju zakupnici.

Dalji položaj svilarstva u ugarskoj poli monarhije i u Vojnoj krajini riješen je prema okružnici Ugarskog namjesničkog vijeća od 6. XII 1836. polovičnom mjerom. Budući da se svilogojstvo prema primljenim izvještajima nije još razvilo do tog stupnja da bi već sada moglo biti lišeno svakog javnog upravljanja i u cijelosti povjereno privatnoj industriji — »Njegovo se Veličanstvo, u svojoj očinskoj brizi za ovu nacionalnu industriju« udostojilo dopustiti da se zakupni ugovor sklopljen s bečkim veletrgovcima Hofmannom i sinovima te L. G. Goldsteinom uz određene promjene produži za daljnjih pet godina, tj. do 1. I 1842. Prema § 6 imaju zakupnici za pojedine filatorijske kotlove predane im na upotrebu plaćati po 7 forinti, a povrh toga za filatorij, kuću inspektorata i pribor u gradu Osijeku 100 forinti i 24 carska dukata. Zakupnici su se nadalje obvezali da će svake godine zbog nagrađivanja onih koji su se najviše istakli u uzgajanju dudova staviti upravnim vlastima na raspolaganje 50 zlatnika za ugarsku polu, a 50 zlatnika za Vojnu krajinu.

O osječkoj tvornici svile pružili su nam do sada najviše podataka osječki gradski spisi iz g. 1834. s obzirom na zlatnu kolajnu što ju je osječka tvornica svile za izloženu svoju svilu dobila na prvaj madžarskoj

industrijskoj izložbi održanoj u Pešti g. 1842. Mađari su tada u svom probuđenom nacionalnom nastojanju svim snagama radili na osnivanju i jačanju mađarske industrije. U tu su svrhu osnovali i Industrijsko društvo u Pešti, kojemu je bio predsjednik sam njegov vođa Lajoš Košut, pa ih je smetalo da prvu nagradu na prvoj njihovoj nacionalnoj mađarskoj izložbi dobiju stranci, bečki zakupnici sa svojom tvornicom izvan uže Mađarske i izvan mađarskog nacionalnog teritorija.

Industrijsko je društvo (Iparegyesület) stoga u svojoj mađarski pisanoj molbi od 11. X 1843. (Reg. 3364/1843) zamolilo osječko gradsko poglavarstvo, »uvjerenó u njegovu patriotsku gorljivost«, da na njegovu »patriotsku molbu« uz svojeg predstavnika izašalje stručnjake koji će u osječkom filatoriju dati odmotati jedno ili dva povjesma svile i zapečećena ih poslati društvu da ih uzmognu usporediti sagrađenom izloženom svilom.

Svoje traženje obrazložili su time da je tvorničar svile Rosconi izavao kod društva sumnju da titerirana (mjerena) svila što ju je na industrijskoj izložbi izložila veletrgovačka tvrtka Hofmann i sinovi nije izrađena u osječkom filatoriju »i prema tome u našoj domovini«, već u inozemstvu, napose u tvornici Antuna Chwala u Beču ili Stoffela dalla Croce u Roverettu, odnosno kod Domenica Ciani u Trientu. Tvrtka Hofmann nije mogla izraditi takvu svilu jer je za takvu izradu (sa 1600 pariških aune (rif, aršin) ili 2400 bečkih lakata (Elle) u jednom povjesmu) i za takav izum Donjoaustrijsko industrijsko društvo bilo raspisalo znatnu nagradu, a tvrtka Hofmann se nije natjecala. Samo su pomenute tri tvrtke riješile postavljeno pitanje. Uostalom sve da je takva svila doista izrađena u Osijeku, ona ne bi mogla biti izrađena u znatnoj količini koja bi se mogla upotrijebiti za trgovinu.

Gradsko je poglavarstvo odmah odredilo stručno povjerenstvo, u koje je kao pročelnika imenovalo svojega senatora Josipa Krmpotića, koji je ujedno bio i predsjednik gradskog odbora za svilarstvo, a kao stručnjaci imenovani su vlasnik osječke najveće trgovačke tvrtke »Ilija Lekić« i trgovac svilom Antun Goriupp de Kamionka, zatim nadzornik svilogojstva virovitičke županije Stjepan Mohatsy te trgovac i vlasnik svilane Petar Gvozdanović. U ime filatorija prisustvovali su ravnatelj sveukupnog svilogojstva Ivan Friedberg te svilarski nadzornik i filatorski majstor Rafael Bovaro. Budući da povjerenstvo unatoč patriotskim nadama koje su u nj polagane nije poznavalo mađarski jezik, najprije je mađarski podnesak preveden na latinski i njemački jezik, a onda je sastavljen njemački zapisnik od čitavih 11 ispisanih strana velikog formata, koji je ispao u slavospjev tvrtki Hofmann i sinovi.

Glede tog očevida obavljenog dne 9. i 10. XI 1843. zabilježeno je u zapisniku da je končaonica (filatorij) nađena u najvećem pogonu. U zgradi visine tri sprata bez međustropova devet je ljudi pokretalo prvu uvijalku (Drehmaschine) od 6 varghi (redova vitla, Haspelreihen) da bi se s pomoću 648 vretena uvila sirova neuvijena svila i premotala na 108 vitala (Haspel). Nit svile, koja se poslije skida s vitla, naziva se nemjerena trama (ungemessene Trame). U susjednim prostorijama smješteni su Recamir klupa na 240 vitala za odmatanje te stroj za strukanje (Binnir Machine) sa 68 vretena za strukanje (Duplieren) svile. Tu je još i druga uvijalka od dva varghi koju pokreću tri čovjeka. Na nju je postavljen posebni ure-

čaj s brojčanikom da tačno i nepogrešivo bilježi broj obrtaja i prema tome mjeru kojom se od svakog vretena premata svila na vitlove.

Povjerenstvo se prema tome osvjedočilo da se ovim mehaničkim uređajem proizvodi mjerena nit (Trame à tours contés, njemački: gemessene Trame) i da ovi uređaji, a prema tome također rezultati osječkog filatorija u svakom pogledu odgovaraju željama Donjoaustrijskog industrijskog društva i njegova nagradnog natječaja, a sada i onima Madžarskog industrijskog društva. O svemu ovome i o učinjenim pokusima povjerenstvo je u četiri posebne tačke dalo i opširno stručno obrazloženje dodajući: »Doista je moguće da još negdje postoje filatoriji s takvim uređajima, ali mi vrlo sumnjamo da li sa toliko tačnosti, preciznosti, čuvanja svile i elegancije kao u osječkom filatoriju«. Za sve ovo ima se zahvaliti rijetkoj inteligenciji, stručnosti itd. ravnatelja Friedberga te mnogostrukom praktičnom znanju i spremnosti svilariskog nadzornika i filatorskog majstora Rafaela Bovaro. Povjerenstvo je pod vlastitim nadzorom dalo izraditi tražene uzorke, a nakon toga pregledalo poslovne knjige i našlo da je u manje od 13 mjeseci, od 12. VIII 1842. do 15. X 1843., samo tite-rirane trame stavljena u prodaju 1.181 bečka funta i 17 loti. »Uostalom uređaji i zalihe sirove te već odmotane svile su takvi da će se slijedeće godine moći takve trame proizvesti preko 20 centi«. Iz izvotka priloženog zapisniku vidi se da je sirova svila (Greggia) dobavljena iz tvornice svile, odnosno odmotaonice u Osijeku, Novom Sadu, Đurđevcu, Petrinji, Bjelovaru i Gradiški. Osim one svile što je u težini od 151 funte i 4 lota bila poslana na izložbu u Peštu sva je ostala prerađena svila otpremljena u Beč.

Povjerenstvo je nadalje naglasilo da je osječki filatorij od najveće privredne važnosti. Među ostalim ne samo što u njemu dnevno 200 osječkih djevojaka i ostalih nadničara ima svoje potpuno i redovito zaposlenje, a osječki obrtnici gotovo cijele godine znatnu zasluzbinu, već se djevojke u takvom zavocu izučavaju za potpuno dobre prelje i odmotačice svilenih čahura. Osječka tvornica svile utječe na čitavu domovinsku proizvodnju svile u punom njenom opsegu zato, što 1) samo se u takvom filatoriju mogu tačno uočiti razne greške sirove svile. 2) U ovdašnjem su filatoriju stručnjaci koji mogu odmah popraviti otkrivene greške, što se i čini. 3) Samo se u ovakvoj ustanovi mogu djevojke izučiti u potpuno dobre prelje i odmotačice svilenih čahura. Skoro u svim tvornicama svile kraljevstva, od veletrgovine Hofmann i sinovi kao i od privatnih poduzetnika, biraju se za prelje, majstorice one koje su izučene u ovdašnjem filatoriju. »Osim toga se skoro 500 osječkih djevojaka kao prelje svake godine uposli u vanjskim tvornicama zemlje. Jasno i razumljivo izlazi da je Osijek, gdje se nalazi filatorij, filanda sa 50 predioničkih kotlova i ravnateljstvo tvornica svile — škola domovinske proizvodnje svile čiji je osnivačem veletrgovačka kuća Hofmann i sinovi.«

»Sigurno je da će poduzetno djelovanje navedene gospode zauzeti prvo, najsajjnije mjesto u povijesti madžarskog svilogojstva, jer još ni jedan privatnik nije imao sličan utjecaj na ovu kulturu, a nije ga, otkako je ona dospjela u ruke privatnika, ni mogao imati.«

Spominje se nadalje u zapisniku, što uostalom znademo iz gradskih spisa, da su gospoda Hofmann na temelju ugovora o otkupu svilenih ča-

hura i otpredanju svile na veliku korist zemlje i proizvođača od c. kr. zajedničke dvorske komore g. 1827. preuzela potpuno propalo svilogojstvo, te od tog vremena »u svojoj domoljubnoj gorljivosti« sa znatnim utroškom novca neumorno nastoje da ovu vrlo važnu granu industrije dovedu do višeg stupnja savršenstva. »Da pomognu seljačkom narodu doći do zarade« dali su preko stručnjaka iz Italije praktičnu poduku o hranidbi svilenih buba, raspisali su nagrade za one koji proizvedu veći broj svilenih čahura i zasade više dudova, a razdijelili su među narod s vrlo dobrim uspjehom 10.000 primjeraka štampanog djela g. Emanuela Hofmanna o hranidbi svilenih buba i sadnji dudova. Zato je potpuno opravdana odluka peštanskog Industrijskog društva da se s njihovim zaslugama za svilogojstvo u zemlji nitko ne može mjeriti, te je između više poslanih vrlo dobrih, izvrsnih i svake pohvale dostojnih uzoraka svile priznalo zlatnu kolajnu onima gospode Hofmann. »Gospodin Rosconi zaslužio je zato primjernu kaznu, iako ova plemenita kuća nalazi svoju zadovoljštinu samo u priznanju njene pravedne stvari i u osramoćenju neopreznog denuncijanta.«

Na kraju zapisnika senator je Krmpotić još jednom u vlastito ime ponovio zasluge zakupnika i njihove osječke uprave izjavivši: »Ovdje u Osijeku, gdje je za erarske uprave bila direkcija i centralna tačka svih komorskih svilarških tvornica zemlje, a i sada je za kontrahente, mogu napose ja, prvopotpisani kao mnogogodišnji predsjednik odbora za svilogojstvo u Osijeku, najispravnije prosuditi kakav je uspješan polet imalo domovinsko svilarstvo nakon njegova prepuštanja veletrgovačkoj kući Hofmann i sinovi na čelu koje stoji gosp. Emanuel Hofmann pl. Hofmannsthal. Samo opreznom i sretnom izboru visoke državne uprave, koja je tako važnu granu industrije povjerila takvoj solidnoj, inteligentnoj i patriotskoj trgovačkoj kući, zahvaljuje Ugarska, Slavonija, Hrvatska i c. kr. Vojna granica procvat prije 16 godina gotovo beznažno u rasulo dospjelog svilogojstva. Napose pod izvrsnim vodstvom sadašnjeg ravnatelja g. Ivana Friedberga, koji je tečajem 16 godina svojeg djelotvornog rada namješten kod tog svilarškog zavoda kao inspektor, podravnatelj, a sada 6 godina kao ravnatelj...«

Nabrajaju se sada u zapisniku sve Friedbergove mnogobrojne odlike i izvrsna svojstva, koja su za nas manje važna od tvrdnje da bi se nakon potrebnog uređenja uz lijepu tramu, koja se već izrađuje za kratko vrijeme imala proizvoditi i najplemenitija vrsta svile, organtin. Nadalje da je pod upravom ravnatelja Friedberga 35 tvornica, u kojima je čitavu godinu namješteno 35 manipulanata, 21 vježbenik, 14 prelja majstorica te u Osijeku 4 činovnika, 2 vježbenika i jedan tvornički sluga, odnosno ukupno 80 osoba. U ljetu nalazi u tvornicama dnevnu zaradu preko 3.500 osoba, a zimi je u osječkom filatoriju zaposleno oko 200 djevojaka i drugih radnika.

Razumije se da se nakon ovakvog izvještaja peštansko Industrijsko društvo nije više u ovom predmetu obraćalo osječkom gradskom poglavarstvu.

U ovom izvještaju ima međutim, toliko dokumentarne građe o radu osječke tvornice svile uopće, zatim o njenim strojevima, tehnici rada, te bivšoj i tadašnjoj organizaciji svilarstva kakvih podataka kod nas vrlo

malo nalazimo za ono vrijeme. Zbog toga je potrebno da se taj zapisnik objavi u svojem izvornom tekstu u cijelosti te on glasi:¹²⁾

»Im Jahr 1843. am 9 — und 10 — Tag des Monats November in der königl. Freystadt Eszek in dem hiesigen Cameral — Seiden Filatorium ist in Betreff der Gewissheit der in diesem Filatorium gedrehten, und titerirten Seide, auf das, von dem ungarischen Pester Industrie Vereine dem hierortigen löblichen Stadt Magistrate gestellte Anersuchen, im Auftrage des löblichen Magistrats ddo 21 October 1843. Z. 3104 unter Vorstande des von Löbl. Magistrat hierzu ausgesendeten Herrn Joseph v. Kermpotics der Weröczer und Syrmier Comitats Gerichtsbeisitzers, und dieser königl. Freystadt Magistrathes, in Zusammentrettung der sachverständigen Herrn Anton Goriupp von Kamionka Chefs des Handlungs Hauses Elias Lekits, und Seidenhändlers, Stephan Mohatsy des löb. Veröczer Comitats Seidenbau-Inspektors, und Peter Gwozdanovics Bürger und Handelsmanns, auch Inhabers einer Seidenfabrick in Eszek, und in Beisein des Herrn Directors des gesamten Seidengeschäftes Joann Fridberg, und des Seiden Inspektors und Filator Maister Rafael Bovaro eine Comissionelle Aufnahme geschehen, und darüber dieses Comissions Protocoll zur gehörigen Einreichung verfasst worden.

Nachdem das obenerwähnte Ersuchschreiben des Pester Industrievereins aus dem ungarischen übersetzt des Inhaltes:

Löblicher Magistrat!

Durch den Seidenfabrikanten Roscony wurde in uns darüber, dass die durch das Grosshandlungshaus Hofmann und Söhne zu der gegenwärtigen Industrie-ausstellung eingesendte titerirte Seide in Essegger Filatorium gedreht wurde — einige Zweifel geweckt, welche glaubwürdig zu heben wir den löblichen Magistrat hiermit mit aller Achtung bitten.

Die durch Hofman ausgestellte titerirte Seide ist ganz auf die Art gesponnen, auf deren Erfindung der niederösterreichische Industrieverein einen bedeutenden Preis setzte, d. h. die fragliche Seide hat in jedem Strähn vier Gebinde, und in jedem Gebinde (: Windl :) 400 pariser aune, oder 600 Winer Ellen, und somit im gauzen Strähn 1600 pariser aune oder 2400 Wiener Ellen überdiess ist jedes Windl besonders geknüpft, und endlich ist der Strähn auf die gewünschte Art in Betreff des Gewichtes titerirt.

Und eben, weil auf dies Art des Abhaspeln's von dem genannten österreichischen Industrievereine ein Preis gesetzt wurde, um welchen Hofman gar nicht concurrirte, weckten sie in uns den verdacht, dass die vorgezeigte Seide nicht in Essek, und daher nicht in unserem Vaterlande, sondern im Auslande, insbesondere bei Chwala Anton einen Wiener, oder Stoffella dalla Croce einen Rovereder, oder endlich bei Domenico Ciani einen Trienter Seidenfabrikanten, welche allein bisher die gestellte Fra-

12) Ako to nije smetalo smislu, pravopis je uglavnom ostavljen nepromijenjen, s njegovim nedosljednostima, da se vidi koliko su magistratski službenici znali njemački jezik i pravopis. Ista je poteškoća i s pisanjem prezimena, koja se u gradskim spisima i vjerskim matičnim knjigama ne bilježe dosljedno, tako da se mnogo puta i ne može saznati njihov ispravni oblik. Bilježi se stoga često onako, kako su odnosnom zgodom zapisana.

ge lösten, zubereitet wurde, oder wenn es auch wirklich in Essek geschah, so doch nicht in einen bedeutenden zum Handel dienen könnenden Quantum.

Damit also die Richtigkeit, oder Unrichtigkeit dieses Verdachtes in Erfahrung gebracht werden könne, und im ersten Falle im Namen unseres Vereins nicht einem Industrieprodukte, welches bisher unsere Vaterländische Industrie nicht ihr Eigenthum nenet, verabreicht werde; in unseren Falle aber das eines seltenen Credits sich erfreunde Grosshandlungshaus Hoffman und Söhne von einem unwürdigen Verdacht gereinigt werde, glaubten wir von dem patriotischen Eifer eines löblichen Magistrats hoffen zu dürfen, dass derselbe auf unsere patriotische Bitte einige sachverständige Individuen auszusenden die Gnade haben werde, welche in Gegenwart einer glaubwürdigen Person im Esseger Filatorium einen oder zwei Strähne Seide abhaspeln lassen, und dieselben unter Siegel der Ausgesandten, in uns übersenden möge, zu dem Zwecke, damit wir zwischen der neuingesandten, und den ausgestellten Strähnen Vergleiche anstellen können.

Pest 11 — October 1843.

Die preisvertheilende Deputation des Industrievereins

Ludwig Kossuth m. p. Präses

Csanady m. p. Notar,

verlesen und zur Richtschnur dieses Verfahrens genommen wurde.

Begab sich die Commission in das genannte Seidenfilatoir Gebäude, und fand diese Anstalt folgendermassen in thätigster Bewegung.

In einem drei Stock hohen Gebäude ohne Etagen wird eine mit 6 Varghi (: Haspelreihen) eingerichtete Drehmaschine von 9 Personen bewegt, wodurch die ungedrehte Seide von 648 Spulen gedreht, und auf 108 Haspeln aufgelegt wird, die sonach von den Haspeln herunterkommende Seide führt die Benennung **ungemessene Trame**.

In den nächst anstossenden Localitäten, in welchen eine Recamirbank mit 240 Haspeln zum Abwinden, und eine Binnir Machine mit 68 Spulen zum Duppliren der Seide angebracht ist, befindet sich eine auf zwei Varghi eingerichtete Drehmaschine, welche von 3 Personen bewegt wird, und an welcher ein eigener Mechanismus mit einem Zifferblatte zu dem Zwecke angebracht ist, um die Anzahl der Umdrehungen, sonach das Maass der von jeder Spule auf die Haspel kommenden Seide genau, und unfehlbar wahrzunehmen; da sich demnach die Commission überzeugte, dass durch diese mechanische Vorrichtung die Trame à tours Contés, oder auf deutsch gesagt, die gemessene Trame erzeugt wird, so nahm die Commission die beiliegende von N. Ö. Gewerbeverein herausgegebene Preis-ausschreibung, und überzeugte sich, dass die Einrichtungen, und sonach die Resultate, des hiesigen Filatoirs den Wünschen des Nieder Östereichischen Gewerbevereins — Vereins, unmehr aber jenen des ungarischen Gewerbevereins in einer jeden Beziehung vollkommen entsprechen; denn

a) hat der Umfang eines jeden hinzu verwendeten, durch die Commission gemessenen Haspels genau, und præcis $1 \frac{2}{4}$ Wiener Ellen.

b) ist die mechanische Vorrichtung der Art, dass jedesmal, als 400 Umdrehungen mit 600 Wiener Ellen geschehen, welches auch der Zeiger am Zifferblatte zeigt, ein Glockenschlag sich hören lässt, die Maschi-

ne stehen bleibt, und die hinzu bestimmten Mädchen diese Windl von 400 aunes (:Pariser Stab :) oder 600 Wiener Ellen mit einen Zwirn unterbunden.

c) ist diess viermal geschehen, und der Zeiger 1600 aunes zeigt, so bleibt die Maschin wieder stehen, die 4 Windel werden auf dem Haspel locker copulirt, von dem Haspel abgenommen und mit einer eigens dazu gehörigen Maschine in sehr elegante Strähnchen zusammengelegt.

d) die zusammengelegten Strähnchen enthaltend 4 unterbundene Windel mit 1600 Pariser oder 2400 Wiener Ellen, werden dann auf mehrere eigens hierzu eingerichteten Provinir-Wagen nach Deniers gewogen, nach dem 4 — Teil dieses Gewichtes titerirt, sortirt, in elegante Päckchen, von 100, zuweilen 200 & 300 formirt, und mit den eigens hinzu angeschafften Etiquets, wovon hier eines beiliegt, versehen.

Es ist wohl möglich dass es noch irgend Filatoirs mit derartigen Vorrichtungen gebe; allein wir zweifeln sehr ob auch dort so viel Accurateste, Praecision, Schonung der Seide, und Eleganc, wie in Eszeker Filatoir vorherrscht, was der seltenen Intelligenc, und Fachkenntniss des, die Anstalt mit regen Eifer, und gewohnter Umsicht zur allgemeinen Zufriedenheit leitenden, und überwachenden Directors Herrn Joann Friedberg, wie auch den vielfaltigen praktischen Kenntnissen im Fache der Seiden-erzeugung, und Fertigkeit der Ausführung des Seiden Inspectors und Filatormeister Raphael Bovaro zuzuschreiben ist.

Da es aber nicht genüget, dass bloss die Comission diese Ueberzeugung für sich behalte, sondern solche weiter an Tag legen müsse; so liess selbe in ihren Gegenwart sämmtliche Spulen für beide Varghi mit binnirter Seide frisch aufsetzen, 1600 Drähungen machen, jede Windel mit 400 Drähungen unterbinden, die Strähne von 4 solchen Windeln locker copuliren, von den Haspeln herabnehmen, zusammenlegen, wägen, titeriren und in 3 Päckchen mit 300. 100 34 Strähnen formiren, welche die Comission mit ihren Gesiegeln versiegelt, laut beiliegenden 3 Consignation dem Löblichen aussendenden Magistrate zur bezweckten Versendung überreicht.

Da ferner die Industrie-Vereine die höchste Wichtigkeit darauf legen, dass auch von derley Trame á tours contés nahmhafte Quantitäten im Handel gesetz werden sollen; so verlangte die Comission von Seidenfabrick Director Herrn Joann Friedberg die betreffenden Geschäftsbücher die auch sogleich vorgelegt wurden, aus welchen, laut beiliegenden Auszuges hervorgehet dass in weniger als 13 Monaten 1181 Pfund 17 Lot bloss an titerirter Trame in Handel gesetzt wurde. Uebrigens sind die Anstalten, und die Vorräthe an roher und bereits abgewundener Seide von der Art, dass im nächsten Jahre über zwanzig Zentner derley Trame producirt werden dürfen.

Zum Schlusse kann die Comission nicht umhin zu erwähnen, dass selbe eben durch diese Gelegenheit zur Ueberzeugung gelangte, von welcher Wichtigkeit das hierortige Filatorium unter der gegenwertigen eben so intelligenten, als soliden Leitung sich bewahre, indem nicht allein, dass tag täglich gegen 200 Mädchen und sonstige Tagwerker der königl. Freystadt Esseek ihren ganzen, und ordentlichen Erwerbzweig dabei haben, und ausserdem, dass so viele hiesige Meisterschaften einen bedeu-

tendem Verdienst fast durch das ganze Jahr erhalten; so wirkt auch dieses Filatorium auf die ganze veterländische Seidenerzeugung in ihrem ganzen Umfange darum so wohlthätig ein, weil.

1^{tens} nur in einem solchen Filatoir die verschiedenen Mängel der rohen Seide genau wahrgenommen werden können;

2^{tens} sind beim hiesigen Filatoir sachkundige Individuen angestellt, die im Stande sind sogleich die Mittel an Handen zu geben, um die entdeckten Fehler in Zukunft zu verbessern, welches auch immer geschehet.

3^{tens} Kann sich ein Mädchen nur in einer solchen Anstalt zu einer vollkommenen guten Spinnerin, und Abhasplerin der Galleten ausbilden; und da nur fasst in allen Seidenfabriken des Königreiches die Spinnmeisterin sowohl von dem Grosshandlungshause Hofman und Söhne, als auch von den Privatunternehmen von jenen gewählt werden, welche sich im hiesigen Filatoir ausgebildet haben, überdiess aber nahe an 500 Esseker Mädchen alljährlich in den auswärtigen Fabriken des Landes als Spinnerinnen verwendet werden: so ergiebt sich klar, und deutlich, dass Eszek wo das Filatoir, die mit 50 Spinnkesseln eingerichtete Filanda, und die Seidenfabriken Direction sich befindet, — die Schule der vaterländischen Seidenerzeugung sein, deren Gründer das Grosshandlungshaus Hofman & Söhne ist.

Es ist erfreulich zu wissen, wie der höchstwichtige Industrie Zweig der Seidenerzeugung seiner Entwicklung im Vaterlande auf dem neu bezeichneten Wege entgegengehe, und es ist gewiss dass in Hinsicht auf die Seidenerzeugung mit den Verdiensten der Herrn Hofman und Söhne Grosshändlern in Wien hier zu Lande niemand weteifern könne, wie diess selbst der ungarische Industrieverein anerkannt hat, ja es ist auch gewiss dass die regsame Thätigkeit der genannten Herrn in der Geschichte der ungarischen Seidenkultur den ersten, glänzendsten Platz einnehme, denn noch übte kein Privatmann einen ähnlichen Einfluss auf diese Kultur aus, und konnte ihn seitdem sie in die Hände der Privaten gerieth auch füglich nicht ausüben.

Die Herrn Hofman haben die ganz verfallene Seidenkultur im Lande von der Zeit an als sie im Jahre 1827. von der k. k. algem. Hofkammer mittelst Kontraktes die Galleteneinlösung, und Seiden Abspinnung übernahmen zum grossen Nutzen des Landes, und der Produzenten emporgehoben, und bestreben sich seit her unermüdet, in ihrem patriotischen Eifer, mit beträchtlichem Geldaufwande diesen sehr wichtigen Industriezweig gemeinnütziger zu machen, und auf höheren Grad der Vollkommenheit zu bringen. Dieser Zweig der nationalen Industrie ist nicht nur ein allgemeiner staatsoeconomischer Vortheil des Landes, besonders wenn bei der Erzeugung, der Rohseide, auch Seidenstofffabriken in unserem Vaterlande errichtet werden, sondern ist auch unmittelbar dem Landvolke selbst ein wichtiger Erwerbszweig, das neben bei auch dem Landbaue seine Kräfte lassen kann.

Daher denn um diesen Ziele näher zu kommen, die Herrn Hofmann das Volk über das Verfahren bei der Seidenwürmenfütterung durch Sachkundige aus Italien praktisch unterrichten liessen, Preise für diejenigen aussetzten, welche mehr Cocons produziren, und mehr Maulbeerbäumen pflanzen, zu dem Ende vertheilten sie auch unter das Volk ein von Herrn Emanuel Hofmann selbst populär geschriebenes, gedrucktes Werk über

die Seidenwürmerfütterung und Maulbeerpflanzung, welche die Grundlage der Seidenproduction ist, in 10000 Exemplarien unentgeltlich mit sehr gutem Erfolge.

Durch die in dieser Beziehung erworbenen anerkannten, auch von dem Pester Industrievereine im Berichte über die erste ungarische Gewerbausstellung im vorigen Jahre weiter ausgehobenen Verdienste, wird der Ausspruch vollkommen gerechtfertiget, dass sich mit den Verdiensten der Herrn Hofman um die Seidenkultur im Lande kein anderes hierher bezügliches zu messen vermag; weshalb auch der belobte ungarische Industrie Verein unter mehreren eingeschickten, sehr guten, ausgezeichneten, und aller Anerkennung würdigen Seidenproben, denen der Herr Hofman die goldene Medaille zuerkannte.

Und so stellet sich aus dem vorangeführten klar und deutlich heraus, wie Herr Rosconi dem wohlverdienten sehr geehrten und soliden Hause Hofman und Söhne, in Bezug auf ihr in der Seidenkultur des Landes unbezweifeltes Verdienst, und unerschütterlichen Credit, nahegetreten sei, und deshalb angemessene Ahndung verdiene; obschon dieses edle Haus seine Genugthuung bloss in der Anerkennung seiner gerechten Sache, und in der Beschähmung des unvorsichtigen Angebers finde.

Hier in Essek, wo die Direction und der Centralpunkt sämtlicher Cameral Seidenfabriken des Landes unter der Aerial Administration war, und auch jetzt unter den Contrahenten ist, kann besonders ich zuerst unterschriebener als vieljähriger Praeses der Seidenkultur Deputation in Essek am richtigsten beurtheilen, welchen günstigen Aufschwung die Vaterländische Seiden Cultur seit und durch die Ueberlassung derselben an das Grosshandlungshaus Hofman & Söhne, an dessen Spitze Herr Emanuel Hofman Edler von Hofmannsthal stehet, genommen hat. — und nur der vorsichtigen und glücklichen Wahl der hohen staats-Verwaltung, nemlich den so wichtigen Industriezweig einem solchen soliden, intelligenten, und patriotisch gesinnten Handlungshause anvertraut zu haben, verdanket Ungarn, Slavonien, Croatien, und die k. k. Militärgrenze das Aufblühen der vor 16 Jahren fasst hoffnungslös in Verfall gewesenen Seiden Cultur, besonders unter der vortrefflichen Leitung des jetzigen Directors H. Joann Friedberg, der durch 16 Jahren seines thätigen Wirkens bei diesem Seideninstitute angestellt als Inspektor, Vice Director, und nun seit 6 Jahren Director mit seinen ausgebreiteten theoretischen und praktischen Kenntnissen im Fache der Seidenkultur, zum neuen Leben und Aufblühen der Seidenkultur, und ihrer gegenwärtigen glänzenden Lage Wesentliches leistete, der, Ordnung, Accuratessen und Fleiss, die ihn selbst so vortheilhaft auszeichnen, seinen Untergeordneten mit besonderer humaner Art beizubringen weiss, die dann eifrig mit Lust in alle Theile eingreifend vortrefflich zum Ganzen hinarbeiten. H. Friedberg, indem er seinen Hause sehr zugethan dessen Nutzen sucht, ist auch dem Lande von nicht geringen Vortheile, da er als Dirigent der ganzen Seiden Anstalt, unausgesetzt, in Beförderung dieses sehr wichtigen nationalen Industriezweigs, sowohl in Hinsicht des grösseren Quantums, als auch der Vorzüglichkeit, der zu erzeugenden Seide, mit seltenen Eifer, und Ehrliche bemühet ist, denn in kurzer Zeit dürfte nach geschehenen erforderlichen Einrichtung nebst der schönen Trama, die nun hervorgebracht wird, auch Organtin erzeugt werden.

Herr Joann Friedberg ist auch in moralischer und socialer Betrachtung ein sehr ehrenwerther Mann, dessen Lebensweise exemplarisch, dessen Umgang angenehm, und ganz den Civil Moral-Gesetzen angemessen sind.

Die Herrn Hofman hätten eine vorsichtiger und glücklichere Wahl mit keinen anderen der mit mehr Umsicht, Eifer, Treue, und Sachkenntniss, ihr so wichtiges, und weit verzweigtes Seidengeschäft zu führen im Stande wäre, als in H. Joan Friedberg, treffen können.

Es dürfte zur Kenntniss des sehr belobten Industrie Vereines nicht überflüssig sein, das bei der Hofmannschen Seidenanstalt, angestellte Personale und gebrauchte Menschen hier anzuführen.

Jährlich angestellt, und dem Herrn Director Joann Friedberg untergeordnet sind in 35 Fabriken:

meistens mit Familie

dann in Esseck

Zusammen

35 Manipulanten,
21 Practicanten,
14 Spinnmeisterinen,
4 Beamten
2 Practicanten
1 Fabriksdiener
80 Individuen

grösstentheils mit Familien, welche ihren Lebensunterhalt von den Herrn Hofman und Söhne durch Herrn Joann Friedberg haben.

Das beschäftigte Arbeitspersonale übersteigt im Sommer die Zahl von 3500 Personen, die ihren täglichen Verdienst, bei den Fabriken haben. im Winter werden beim Filatoir in Esseck gegen 200 Mädchen, und sonstige Arbeitsleute täglich beschäftigt.

Signatum wie oben.

L. S.

Josephus Kermotics m. p. Senator
Anton v. Gorjupp m. p. v. Kamionka
Stephan Mohatsy m. p. Seidenbau
Inspector des löbl. Veröczer Comitats
Peter Gvozdanovich m. p. Bürger und
Handelsmann & Inhaber einer Seidenfabrik.

Lectum per Balthassarem Csalogovics J. V. Notarium

Kako je vidljivo iz iznesenih podataka među višim stručnim osobljem glavnu su ulogu imali Talijani, jer je tada središte austrijskog svilarstva bilo u Lombardiji i u južnom Tirolu. Od porodice Solenghi poznata nam je čak i treća njena generacija. Hugo Solenghi, sin Ivana, a unuk Karla Solenghi. Bio je u tvornici blagajnik (Rationum Ductor), a saznajemo za nj s obzirom na noćnu provalu izvršenu g. 1843. u pisarnu tvornice (Reg. 3222/1843). Od Talijana poznat nam je i Josip Valgoj, proizvođač svile i »Sortier Meister« iz Rovereta u Tirolu zbog njegove molbe od 9. IX 1842. da mu gradsko poglavarstvo izda svjedodžbu o njegovu ponašanju za vrijeme 15-godišnjeg boravka u Osijeku. Kao obično od ovih stranaca neki su u Osijeku boravili samo prolazno i bez traga opet nestali, drugi su se potpuno saživjeli sa sredinom u koju su dospjeli, pogotovo ako su se povezali ženidbama (Rafael Bovara ženi se Elizabetom Benak itd.).

Odnos između vlasnika malih svilana i trgovaca svilom međusobno te prema svemoćnim bečkim zakupnicima i njihovim osječkim predstavnicima nisu uvijek bili jednaki. Vlasnici malih svilana morali su na svaki na-

čin nastojati da budu što neovisniji od tvrtke Hofmann i stoga drugdje tražiti zaleđe. To će biti razlogom njihovom oslanjanju na druge inozemne jake tvrtke. Za takvo nastojanje služiti će nam kao dokaz zajam što ga je uz 4% kamata, plativo do konca listopada iz utrška proizvedene svile, u velikom iznosu od 4.000 forinti konvencionalne vrijednosti prema obveznici od 7. V 1843. (Reg. 1177/1843 jur.) za »otkup svilenih čahura i izradu svile« kao vlasnik svilane, inače sucu virovitičke županije Franji Ivanošiću, podijelio bečki privatni tvorničar svile Antun v. Chwalla. Za sigurnost vjerovnika dužnik je sam zatražio uknjižbu prava zalogu na svoju kuću i zemlju. S tvrtkom Chwalla stajao je u poslovnim odnosima i osječki proizvođač svile Petar Gvozdanović, što dokazuje amortizirana jedna mjenica od 500 forinti C. M. od 9. XI 1838. (Reg. 1178/1843 jur.).

Uz proizvođače svile imali su veću ili manju ulogu i razni trgovci i posrednici. Među osječkim trgovcima jedan od najvažnijih bio je vlasnik Antun Goriupp najveće osječke trgovine »Ilija Lekić«. O njegovu odnosu prema svilarstvu govori on sam u molbi gradskom poglavarstvu od 28. II 1839. (Reg. 567/1839) za izdanje svjedodžbe o njegovim zaslugama za razvoj trgovine u Osijeku i izvoza domaće robe u inozemstvo. Takva svjedodžba bila mu je potrebna za dobivanje plemstva što ga je g. 1841. i dobio. Uz izvoz konoplje proizvedene iz talijanskog sjemena, što ju je prodavao u Englesku, zatim pepeljake i krpa ističe on da »daje znatne predujmove proizvođačima sirove svile u Osijeku te se brine da im nađe povoljne kupce iz Beča. Razašilje sam svilu, čime mnogo doprinosi procvatu ove nove, zemlji tako korisne industrijske grane.«

Skupljali su čahure kod proizvođača i razni posrednici, za što saznajemo ako je došlo do spora. Proizvedene svilene čahure neki su proizvođači prodavali prerađivačima ili trgovcima izravno, neki su ih posrednici kupovali na tuđi račun, neki na svoj račun, a bilo je i posrednika koji su imali svoje vlastite sakupljače. Dne 13. IX 1843. (Reg. 2490/1843 jur.) tuže osječki građani Ivan Gutal i Ivan Benak gradskom poglavarstvu trgovca Abrahama Krausza da svakom od njih ima za sakupljanje čahura za 17 dana platiti ugovorenu dnevnicu od 20 novčića C. M. Na preslušanju priznao je tuženi ispravnost ovoga potraživanja izgovarajući se na svoju zavisnost o ugovoru što ga ima s kožarom Kristoforom Gillmingom.

S napretkom svilogojstva bio je usko povezan uzgoj dudova. O sadnji i čuvanju dudova ima dosta podataka u gradskim spisima, budući da je ovu stvar stalno poticalo Ugarsko namjesničko vijeće, kojemu se zbog toga moralo slati godišnje izvještaje. Odredbe o unapređivanju sadnje i zaštite dudova moralo je izdavati i samo gradsko poglavarstvo. S izradom takvog naputka zadužilo je ono senatora Krmpotića kao predsjednika gradskog odbora za svilogojstvo. Izradu tog naputka ovaj je stalno odgađao i tek 3. XII 1844. (Reg. 3733/1844) predao latinski »Naputak za nadzornika uzgoja dudova«. (Instructio pro mororum culturae Inspectore) od 13 tačaka, izrađen za plaćenog gradskog nadzornika dudova. Uputa se poziva i oslanja na knjižicu opata Mitterpachera i obavezuje nadzornika na slanje propisanih statističkih izvještaja za Ugarsko namjesničko vijeće. U uputi se određuje da se nadzorniku ima predati na upotrebu jedan hrvatski primjerak Mitterpacherova djela. Gradskim nadzornikom dudova bio je tada osječki građanin Stjepan Mohatsy. Jedan hrvatski primjerak ovog djela od 52 stranice ostao je u spisima (»Uputjenje od murvah ure-

đenja, i svilarnih bubah hranjenja za derxavne ucisionice izdato od opata Ludovika Mitterpachera. U Budimu pritisnuto sa slovima Kraljevske Muroskupshtine 1823«).

Unatoč jakom razvitku osječkog svilarstva razmjerno je malo sporova dolazilo do gradskog poglavarstva. Tako 17. VIII 1842. (Reg. 2656/1842, jur) preslušava gradski podfiškal Milanković vlasnika svilane Petra Gvozdanovića, koji iskazuje da je čuo od abadžije Tucakovića da su ovdašnjoj tvornici svile prodane gušene čahure za koje misli da su njegove. Direktor tvornice Friedberg potvrdio mu je da je neka žena već tri puta donijela takve čahure na prodaju. Dva puta da je zabilježio ime prodavaoca, a treći put da je primio i potvrdu. Izdao ju je remenar Heinrich. Čuo je da se takve čahure prodaju i u Donjem gradu.

Kod preslušanja izjavio je remenar da je njegova žena, kad su kola vozila iz lađe čahure, uvijek dobila po šaku čahura i stavljala ih na stranu. Skupilo ih se 30 do 40 libri, koje je žena po svojoj znanici prodala tvornici i primila 40 forinti bečke vrijednosti. Kod preslušanja žena je priznala iskaz muža izgovarajući se da je 10 libri njenih, skupila ih je od žena za rakiju. Čahure su prodane po 1 forint 15 novčića za libru. Izgovarala se na krajnje siromaštvo i na svoje četvero djece, dok je peto na putu. Na zahtjev Gvozdanovića ona je zatvorena, a izrečena kazna bila je stroga. Suđena je sa 4 mjeseca zatvora, dok je muž kažnjen sa 14 dana zatvora.

Važno bi bilo upoznati i radne odnose ovih prvih osječkih tvorničkih radnika i radnica, koji se nisu uspjeli razviti u neku stalniju radničku klasu jer su se nakon propasti osječkog svilarstva rasuli. Iz naprijed navedenog povjerenstvenog zapisnika saznajemo za broj radništva, njegovo stručno izučavanje, odlaženje zbog zarade u druge krajeve, a nešto podataka nalazimo i u drugim gradskim spisima. Katarina Arambašić, kćerka osječkog krznara, udavajući se u Jabuku u Banatu, spominje u svojoj molbi da je »uz odobrenje poglavarstva s više osječkih djevojaka prešla u tvornicu svile u Beloj Crkvi« u Banatu (Reg. 3481/1842).

Bilo je i sukoba s radnicima. Dne 13. II 1838. (Reg. 946/1838 jur.) tužio je u ime tvornice svile Rafael Bovara prelju (Incanuiererinn) Katu Janić, 19 godina staru, da je primila na odmatanje 2 funte 13 lota i 2 funte 17 lota nefilirane svile. Od prve je količine izradila 2 funte 5 loti binirane svile i 4 lota »Strazza« tako da se ukazao manjak od 4 lota, dok je kod druge količine manjak $3\frac{3}{4}$ lota ($2.10\frac{3}{4}$ binirane svile, 3 lota Strazza). Zbog manjka ovih $7\frac{2}{4}$ lota svile u vrijednosti od 2 forinta C. M. traži Bovara da se radnica kazni zbog krađe i plati odštetu od 2 forinta C. M. Kod preslušanja tvrdila je okrivljena da u odmotaonici svile uvijek dolazi do takvog manjka. To znadu i ostale djevojke što rade u tvornici. Tome može biti razlog da vježbenici pogrešno računaju kod vaganja. Iako manjak ne priznaje, ona ga je voljna naknaditi čim dođe ravnatelj tvornice Lichtenstain. Gradsko poglavarstvo zaključilo je na svojoj sjednici da navodna krađa nije dokazana, a kako je okrivljena izjavila da je pripravna naknaditi manjak od 2 forinta naređeno je senatoru Matiji Petroviću da ovu svotu za tvornicu utjera.

Šta se tiče radnih odnosa, javljaju se sporovi i kod drugih svilana. Dne 7. IV 1838. (Reg. 1091/1838 jur.) predaje u ime svoje žene Rozalije tužbu gradski senator Krmpotić navodeći da je sklopila pogodbu s pojedinim djevojkama da u njenoj svilani namataju svileni konac i odmataju ča-

hure, a one sada odustaju od pogodbe i vraćaju primljenu kaparu. Među njima Paca Adamović, Reza Lebinac, Kata Matković, Liza i Terezija Pisarević. Traži da se ove djevojke prisile na izvršenje ugovora, a one koje su primile kaparu da ispune ugovor ili u korist bolnice plate dvostruku kaparu. Za sve ovo da je najviše kriva neka Bara Vargić, »djevojka skitnica koja živi skandalozno bez službe, poznata sa Židovom i drugim nekim koji imaju svilanu u Apatinu, pa im odvodi radnice u Apatin,« i sl. Moli s toga da se tu »držovitu bludnicu« po njenoj krivici kazni i zatvori.

Senator Jelenić preslušao je na to navedene. Barbara Vargić iskazala je da je Mariju Lebinac zvala u Apatin da radi na svilenim koncima, jer je i prošle godine radila kod Apatinca Pfistera, a Katu Matković da je zato zvala u apatinsku tvornicu jer je govorila da će ići u Apatin, iako je od Marije udove Popović na račun tužiteljice primila kaparu od jedne forinte. Sve to zato jer njena majka ne troi da u gradu vodi konce već prije drugdje, gdje se plaća veća nadnica. Paraskeva Adamović je tvrdila da je primila kaparu od jedne forinte, ali nije bilo govora o visini nadnice te ona ove godine kod ove gospodarice neće da radi ni pod kojim uvjetima. Terezija Lebinac i Katarina Matković priznale su također primitak kapare od jedne forinte, ali da ipak ne mogu raditi, jer su uvidjele da ta gospođa ne plaća nadnicu kao drugi te jer nije došlo do pogodbe o nadnici Gradsko je poglavarstvo na to one koje su primile kaparu osudilo da plate dvostruke kapare i senatoru Jeleniću naložilo da ih utjera, dok je Barbaru Vargić oštro ukorio što je djevojke bunila i odgovala ih od sklopljene pogodbe.

U Osijeku je postojao tkalački ceh (textores). Njegovo značenje u gradu nije bilo osobito. Nailazimo na nj u gradskim knjigama vrlo rijetko, ponešto s obzirom na sukobe radi izrade remeka te na prijave radi nadriobrt. Osječka tvornica svile morala je tkalcima svakako smetati, ne nailazimo ipak da je s njom dolazilo do sukoba, očito je ona bila prejaka, a bila je i pod državnom zaštitom.

Dne 16. III 1844. (Reg. 1462/1844) predaje međutim tkalački ceh gradskom poglavarstvu pritužbu radi nadriobrti protiv bojadisarskog majstora Stjepana Lukića da se bavi i tkalačkim radom, te protiv svilarskog tkalca Franje Iglja, koji da je doduše upisan u tkalački ceh, ali ne za to da radi i tkalačke poslove. Istragu je proveo gradski senator Pavao Ježević. U prisustvu pročelnika ceha Josipa Jansa i njegova zamjenika Damjana Martijana ustanovio je da Lukić izrađuje prirodni pamuk s 5 tkalačkih razboja (sella textoria), a Iglj, kojemu je podijeljeno pravo da izrađuje svilu, da na tri razboja od pamučnog konca izrađuje prostu tkaminu (tela) za seljački narod.

Gradskom poglavarstvu nije bilo jasno kako bi se odredila granica između pojedinih izrađenih predmeta pa je stoga odredilo očevid kod kojega su imali prisustvovati senatori Krmpotić i Ježević uz dva trgovca i dva majstora tkalca i ustanoviti koja se roba izrađuje, a koja prodaje u dućanu. Kod očevida održanog 17. VI 1844. (reg. 2071) pronađena su u Lukićevoj radioni doista 4 tkalačka stana (Webstuhl) koja su izrađivali srpsko platno (tela rascianica) i hlačevinu od pamuka, odnosno tkivo od pamuka i vune odnosno njihove mješavine. Lukić je izjavio da ima jedan tkalački stan izvan radionice i da će nabaviti druge stanove da bi ih imao 13, tako da dođe do tekstilne tvornice s robom koja se u Osijeku ne izrađuje. U dućanu i u njegovu stanu nađena je raznovrsna tekstilna roba u

čitavim balama. Bilo je tu robe koju je on obojadio, robe koju je sam izradio, kupljene robe, a i onakve što se prodaje u trgovinama (šlesko platno). Za tu robu tvrdio je Lukić da će je prodati na vašarima. Sve je to popisano, pa iako je to bilo na štetu općeg privrednog razvitka, radi očuvanja cehovskih privilegija naložilo je gradsko poglavarstvo senatoru Ježeviću da pod prijetnjom zapljene zabrani Lukiću prodaju robe koja ne spada na njegov bojadisarski obrt, a senatoru Krmpotiću da kao komesar tkalačkog ceha saopći ovom cehu Lukićevu izjavu te dostavi pismeni odgovor ceha.

Pozivajući se na odluku gradskog poglavarstva od 12. II 1842. (Reg. 434/1842) kojom mu je s obzirom na rad u raznim tvornicama Beča i Hamburga dopuštena slobodna prodaja vunene i lanene robe » koju on u svojem obrtu sam kod kuće može izraditi« zatražio je na to Lukić (Reg. 2394/1844) dozvolu za podizanje tekstilne tvornice daljim proširivanjem sadašnje radionice. Priznao je da ima 13 tkalačkih stanova od kojih do dovršenja zgrade rade 6 i da je morao iz Češke dobiti sposobne radnike dokazivajući ujedno da od njegove tvornice ne bi ni trgovcima ni tkalcima mogla nastati nikakva šteta, jer tkalci samo tku doneseno pletivo (Garn). Naglašivao je također da on ne kupuje a onda prodaje, već da proizvodi i onda prodaje.

Unatoč tome tkalački se ceh odlučno protivio svakoj tvorničkoj izradi tekstila, jer da Lukić za to nema stručnu spremu pa da ga stoga treba ograničiti na njegovu bojadisarsku struku.

Svi izneseni razlozi nisu Lukiću ništa pomogli. Gradsko poglavarstvo stavilo se tvrdoglavo na stajalište da Lukić nema nikakvo odobrenje za podizanje tvornice, već samo njegovu dozvolu iz g. 1842. za prodaju robe svojega zanata. Obvezalo je stoga sudski Lukića da otpusti svoje pomoćnike s kojima proizvodi vunenu i lanenu robu nalažući senatoru Krmpotiću da izvjesti o izvršenoj provedbi njegova naloga.

Gradsko je poglavarstvo doduše kasnije dalo Lukiću odgodu uz smiješno kratki rok od 45 dana time da za svoju tvornicu ishodi odobrenje od Kraljevskog ugarskog namjesničkog vijeća (Reg. 2568/1844), ali iako je on predao traženu molbu, slijedile su daljnje predstavke, protupredstavke, prijedlozi, očevidi i rješenja, izricane su i dalje zabrane, globe, zapljene, protiv njega su od strane Gradskog poglavarstva predane fiskalne tužbe. Nije bilo obzira ni prema stranim stručnim radnicima dovedenim iz Češke, razjurili su njegovih 10 kalfa, strojevi su rastepeni, zgrade opustjele, poduzetni jedan čovjek uništen je moralno i materijalno. Zbog uskogrudnosti i zlobe propala je tvornica koju je domaći čovjek sam iz ništa stvorio, Osijek je izgubio postojeću tekstilnu tvornicu do koje je došao bez ikakvih žrtava sa svoje strane i koja je mogla nastaviti rad osječke tvornice svile kad je ova uskoro zbog nestašice sirovina morala prestati s radom. Ona je osječku svilanu mogla čak i premašiti. Sudbina ove propale zamisli zavrijedila bi posebnu raspravu.

Procvat osječčkog svilarstva trajao je nekako do g. 1848. Ukinuće kmetstva koje je potreslo dotadanju gospodarsku organizaciju, velike promjene čitavog života koje su slijedile mađzarsku revoluciju, gubitak Lombardije, koja je prerađivala sirovu svilu, opadanje dudovih stabala, gubitak volje za uzgoj svilene bube kod domaćeg stanovništva, a napose širenje pošasti dudova svilca, koja se u Slavoniji počela širiti g. 1855, potpuno su uništili slavonsko svilarstvo. Nije ništa mogao pomoći ni pokušaj

š novim jajašcima dudovog svilca uvezenim s Istoka izvršen g. 1860, jer se od svilenih prelaca izleglih iz uvezenih istočnih jajašca dobilo mnogo manje svile.¹³

Odras svega ovoga morat će se naći i u spisima osječkog gradskog poglavarstva tih godina, od kojih su međutim do sada potpuno sređeni i proučeni samo spisi do g. 1844. Godine veće proizvodnje povezane su s bečkom tvrtkom Hofmann i sinovi. Beč ju je poticao svojim priznanjima. Povrh osporene peštanske zlatne kolajne iz g. 1842. njeni su osječki proizvodi bili nagrađeni g. 1835. na bečkoj izložbi velikom srebrenom, a na bečkoj izložbi g. 1845. zlatnom kolajnom.¹⁴

O rasulu slavonskog svilarstva polovicom 19. stoljeća daje nam za sada najviše podataka prvi štampani izvještaj Trgovačke i obrtničke komore za Slavoniju od 2. X 1860. podnesen (tada za austrijskog apsolutizma) nadležnom c. kr. financijskom ministarstvu u Beču.¹⁵

Prema podacima iz tog izvještaja proizvodnja svilenih čahura opadala je nezadrživo. Dok je ona g. 1854. na području osječke komore (virovitička je požeška županija) još iznosila 268 centi, spala je ona g. 1857. na 105 centi. G. 1858. iznosila je samo 76, a 1859. g. 61 centu. Privremeni porast nastupio je g. 1860. sa 160 centi s obzirom na nabavu istočnih jajašca u toj godini, ali je ovaj uspjeh bio samo prividan jer iskorištenje čahura dobivenih iz tih jajašca nije odgovaralo. Uostalom proizvodnja u g. 1861. spala je opet na onu najnižu iz g. 1859. (»Izvješće«, str. 66), odnosno toliko da je osječka svilana morala prestati s radom (»Izvješće« str. 81, bilješka 2).

Propast proizvodnje čahura morala se u istoj mjeri odraziti na rad slavonskih svilana kako s obzirom na izradu sirove svile tako i na rad osječke tvornice svile. Što se tiče odmotaonica (filanda) koje su proizvedile sirovu nefiliranu svilu (Gregia), prema komorskom izvješću slavonske se filande nisu ograničile na svilu proizvedenu na njihovom području, već su je kupovale i u slavonskoj i banatskoj Vojnoj krajini, donjem Srijemu i u Hrvatskoj. Na području osječke komore postojalo je g. 1857. i 1858. sedam, od g. 1859. samo 6 odmotaonica (filanda) koje su g. 1857. proizvele 34 cente svile; 1858. g. 23 cente a 1859. g. 21 centu. Najveća od tih filanda bila je erarska filanda u Osijeku sa 50 kotlova koju je 1855. g. uzela u zakup tvrtka Fridrich Schey. Posve jednaki nazadak pokazao se i u Vojnoj krajini. Tri velike filande (Gradiška sa 64, Mitrovica sa 58 i Vinkovci sa 32 kotla), koje je također držala u zakupu tvrtka Schey, imale su g. 1857. proizvodnju od 41 cente. God 1858. i 1859 filanda u Vinkovcima nije radila, a ostale dvije g. 1858. proizvele su 19, a g. 1859. čak samo 13 centi. Propast svilarstva tim je očitija kad je još g. 1854, već u vrijeme početka propadanja svilarstva, u građanskoj Slavoniji proizvodnja iznosila 66, a u Vojnoj krajini 74 cente.

Isti nazadak morao se pokazati i kod osječke tvornice svile (fikatorij, končaonica) s obzirom na izradu oplemenjene, filirane svile (Trama). Za

13) »Izvješće trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju« od 2. X 1860., Osijek, 1862., njemačko izdanje, str. 65, 66

14) Isto, str. 82, 83

15) »Bericht der Handels und Gewerbekammer für Slavonien vom 2. Oktober 1860., Deutsche Ausgabe«, Osijek, 1862.

nju veli komorsko izvješće da je sa svoja 2 okretna uređaja (Drehbaum), pet okretaljki (Drehmaschine) i 164 vitla (Haspel) proizvodila godišnje 30 centi dvovlasaste mjerene svile i 10 centi trovlasaste svile (3 capige Trama), ali da je zbog pošasti dudova svilca i time prouzročeno smanjenje proizvodnje svile morala prestati i radom, prema čemu ona 2. X 1860. nije više radila. Navodi se nadalje da osječka tvornica svile stoji na čelu poduzeću kojemu osim osječke filande pripada još 8 filanda izvan komorskog područja, tj. iz građanske Hrvatske, Vojne krajine i Banata. Do g. 1827. da je osječkim filatorijem upravljao Erar, te godine da ju je preuzela u zakup tvrtka Hofmann i sinovi i J. Landauer, a g. 1855. tvrtka Friedrich Schey. »Pod vodstvom ravnatelja Ivana Friedberga poduzeće je steklo značajne zasluge za unapređenje svilogojstva te doista treba žaliti da su postignuti uspjesi zbog nedaća prilika potisnuti na jako neznačajnu mjeru (»Izvješće« str. 82).

Još pred sam slom, 22. III 1855, predao je ravnatelj Friedberg prijavu za izlaganje proizvoda osječke filande i filatorija na Industrijskoj izložbi u Parizu, priređenoj g. 1855. Prijavio je jednu škrinju sa 36 povjesama sirove svile (Greggia, 10/12) u težini od 6 funti 28 lota u vrijednosti od 10 forinti u srebru za funtu zatim 6 omota po 200 povjesama mjerene dvovlasaste svile od 19, 20, 21 i 22 francuskih deniera u težini od 9 funta 2 lota i vrijednosti od 13 forinti srebra po funti, nadalje 2 omota po 200 povjesama mjerene trovlasaste trame u težini od 5 funti i vrijednosti od 13 forinti srebra po funti. Za izložbu bilo je dakle predano svile u ukupnoj težini od 21 funte i 21 lota. Bio je to labuđi pjev osječke tvornice tvrtke Hofmann i sinovi.

Tek krajem XIX stoljeća obnavlja Ugarsko zemaljsko nadzorništvo za svilogojstvo u Szekszardu svilogojstvo u Slavoniji te osniva u Osijeku-Donjem gradu stanicu za otkup svilenih čahura s uređajem za njihovo gušenje. Uz manje mehaničke predionice i pletivnice ovčje vune zatim tvornice rublja i trikotaže osnovao je g. 1901. Ivan Fiedler, tvorničar iz Češke »Lanenu industriju d. d.« sa tkaonicom lanene i kudeljne robe, a g. 1930. osnovana je inozemnim kapitalom i »Prva jugoslavenska tkaonica svilene robe d. d.« za izradu svilenih i polusvilenih tkanina od naravne i umjetne svile. Sva ova poduzeća nemaju međutim nikakvih veza sa stoljetnim nekadašnjim starim osječkim svilarstvom, ona otvaraju posve novo poglavlje u povijesti osječke privrede i industrije.

ZUSAMMENFASSUNG

EIN JAHRHUNDERT DER OSIJEKER SEIDENKULTUR UND INDUSTRIE (1761-1861.)

Die Manufaktur und die Industrie entwickelten sich in Osijek nach der Befreiung von der türkischen Herrschaft (1687) nur sehr langsam, da der Stand der Agrarkultur ein sehr niedriger war und die Staatsmacht sowie die Finanzen in fremden Händen lagen. Die Darstellung der ersten Anfänge dieser Entwicklung ist wegen Mangel einer Dokumentation erschwert, diese Forschungen sind vor allem aus den Akten des Osijeker städtischen Archivs geschöpft.

Die erste grosse Manufaktur in Osijek war die Seidenfabrik. Sie wird schon in Taubes Werk über Slawonien¹⁾ aus dem J. 1777. hervorgehoben. Die Seidenkultur in Slawonien wurde laut Angaben Taubes im J. 1761 gegründet. Ihr Zentrum war Osijek, wo eine staatliche Filanda und ein Filatorium errichtet wurden. Gründer der Seidenfabrik in Osijek und der Seidenkultur in Slawonien überhaupt war der kaiserliche Seidenbauinspektor Karl Solenghi aus Italien. Durch drei Generationen war diese Familie in der Osijeker Seidenfabrik tätig.

In den Osijeker kirchlichen Matrikelbüchern wurde Karl Solenghi das erste Mal im J. 1767. eingetragen anlässlich der Eheschliessung mit Maria Margić. Das Seidenwesen wird in den Stadtprotokollen zum ersten Mal im J. 1774. erwähnt, die Osijeker Seidenfabrik kommt in den Fassions Büchern im J. 1786 vor.

Die Bearbeitung der Seidenkokons wurde von der Ungarischen Hofkammer und ihren Zweiganstalten betrieben. Zum Aufblühen des Osijeker Seidenwesens bzw. seiner zwei Seidentanstellen kam es, als von der Kammerverwaltung das gesamte Seidenwesen im J. 1827 den Wiener Grosshändlern Hofmann & Söhne und L. G. Goldstein in Pacht gegeben wurde. Diese Verpachtung stellte aber keine nomopolistische Konzession dar, da es auch Privatpersonen freistand, eigene Filanden zu errichten. So bestanden in Osijek mehrere private Filanden, die ausschliesslich kroatischen Bürgern und Beamten gehörten. Einige Zeit konnte sich die private Tätigkeit in Osijek mit der der Pächter messen, da beide je 46 Spinnkessel in Betrieb hatten.

Das wichtigste Material über die Osijeker Seidenfabrik gibt uns die Untersuchung die auf Grund einer Anzeige des Ungarischen Industrievereines in Pest vom 11. X 1843. durchgeführt wurde. Der Verein hatte nämlich die Firma Hofman und Söhne geklagt, dass die auf der Pester Aus-

stellung ausgestellte titierte Seide nicht im Osijeker Filatorium hergestellt sein könne, wie angegeben war, und dass der Verdacht bestehe, dass diese Seide im Ausland ausgearbeitet sei. Eine Kommission von Osijeker Sachverständigen stellte aber fest, dass diese Seide (die ausgestellte Trame) wirklich im Osijeker Filatorium hergestellt worden war. In dem Bericht, den die Kommission verfasste wird der ganze Betrieb der Osijeker Seidenfabrik genau beschrieben und die Wirkung und die Erfolge der Firma Hofman & Söhne, sowie die Tätigkeit ihres Osijeker Direktors Joann Friedberg, dem 35 Fabriken unterstellt waren, mit besonderem Lob hervorgehoben. Nach dieser Beschreibung wurden in der Fabrik 2 Drehmaschinen von 8, bzw. 3 Männern betätigt, die eine 6 Varghi, 648 Spulen und 18 Haspeln die zweite mit 2 Varghi, ferner eine Recamirbank mit 240 Haspeln zum Abwinden und eine Binnirmaschine mit 68 Spulen zum Abwinden und eine Binnirmaschine mit 68 Spulen zum Dupplieren der Seide vorgefunden. Es wird auch beschrieben, wie die ungedrehte Seide gedreht wird und zuerst als ungemessene Trame abgewickelt und ferner durch eine besondere Vorrichtung als Trame »à tours contés« in Strähnen formiert wird. Es ist auch angedeutet worden, dass man in der Osijeker Fabrik auch Organzin zu erzeugen gedenke.

Seit dem Jahre 1848 begann die slawonische Seidenkultur zu verfallen. Ausser einigen äusseren Umständen bewirkte diesen Niedergang die katastrophale Seuche der Seidenwürmer. Der Gewinn der Seidenkokons verfiel auf sehr geringe Mengen und der damalige Pächter, die Handelsfirma Schey, musste um das Jahr 1860 den Betrieb des Osijeker Filatoriums einstellen.

Erst gegen ende des 19. Jahrhunderts wurde vom Ungarischen Landesinspektorat für den Seidenbau in Szekszard in Osijek eine Coccnerie gegründet, im J. 1901. gründete Johann Fiedler Fabrikant aus Böhmen die »Leinenindustrie A. G.«, im J. 1930. kommt es auch zur Gründung der »Ersten Jugoslawischen Seidenweberei A. G.«. Ein halbes Jahrhundert blieb also Osijek ohne Textilindustrie, welche doch fast durch ein Jahrhundert sich kräftig entwickelt und auch geblüht hatte.